

Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά*

του Γιάννη Ζ. Δρόσου,

Καθηγητή στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών

[αναδημοσίευση από *The Books' Journal*, τευχ. 30, Απρίλιος 2013, σελ. 26 επ.]

Τα όρια της υπό συζήτηση συνταγματικής αναθεώρησης.

Η αναθεώρηση ενός Συντάγματος είναι, τελικά, μία πολιτική πράξη που λαμβάνει την μορφή νομικού γεγονότος. Ως νομικό γεγονός μια συνταγματική αναθεώρηση έχει όρια, αναγόμενα τόσο στην φύση του συνταγματικού κανόνα όσο και στις συγκεκριμένες συνθήκες μέσα στις οποίες αυτή επιτελείται.

Το Σύνταγμα θέτει νομικά πλαίσια. Όποια νομικά πλαίσια και να θέσει όμως, κάποτε -αυτό διδάσκει η ιστορική εμπειρία- θα έρθει η κοινωνική και πολιτική ύλη να τα διαβρώσει, αλλοιώσει ή και ανατρέψει. Το Σύνταγμα διοχετεύει -«εγκοιτώνει» κατά την εμβληματική διατύπωση του Αλέξανδρου Σβώλου- την ροή των πολιτικών και κοινωνικών πραγμάτων: η αναθεωρημένη συνταγματική μας κατασκευή μπορεί μεν να διευκολύνει μία κατεύθυνση της πολιτικής και της κοινωνίας ή να δυσχεράνει μίαν άλλη, δεν υποκαθιστά όμως ούτε την πολιτική ούτε την κοινωνία. Αυτό είναι ένα πρώτο και θεμελιώδες όριο ως προς τι μπορεί κανείς να αναμένει από μία συνταγματική αναθεώρηση.

Όριο θέτει επίσης ο διεθνής χαρακτήρας της κρίσης. Στον βαθμό που η πηγή του ελληνικού προβλήματος δεν είναι εθνική, το εθνικό Σύνταγμα- δεν αρκεί για την αντιμετώπισή του. Και μία άριστη δηλαδή λειτουργία άριστων ελληνικών συνταγματικών θεσμών δεν θα αρκούσε για να κρατήσει την Ελλάδα έξω από μία κρίση διεθνούς χαρακτήρα όπως αυτή.

* Το κείμενό μου αυτό συγχωνεύει σε γραπτή απόδοση ομιλίες μου στις 26.2.2013 σε ημερίδα που διοργάνωσε το ΙΣΤΑΜΕ με θέμα «*Η πρόκληση της Αναθεώρησης του Συντάγματος*» την συνταγματική αναθεώρηση, στις 9.3.2013 σε ημερίδα που διοργάνωσαν το ΙΝΕΡΠΟΣΤ και το Levy Economics Institute με θέμα «*Έξοδος από την κρίση: Η Πρόκληση της Εναλλακτικής Πορείας*» καθώς και σκέψεις που εξέθεσα στον συνάδελφο και βουλευτή Γιάννη Πανούση ενόψει παρουσιάσής τους σε ημερίδα που προτίθεται να διοργανώσει η Δημοκρατική Αριστερά τον Απρίλιο του 2013 με θέμα την συνταγματική αναθεώρηση. Για τις αντίστοιχες προσκλήσεις ευχαριστώ θερμά τον συνάδελφο κ. Μπάμπη Ανθόπουλο, την συνάδελφο και τ. Υπουργό κα Λούκα Κατσέλη και τον Φώτη Κουβέλη.

Το παρόν κείμενο εντάσσεται σε μία προσπάθειά μου για πλέον συνθετική επεξεργασία των θεσμικών και πολιτειακών δεδομένων και καταστάσεων μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Τμήματά του προέρχονται από άλλα ήδη δημοσιευμένα κείμενά μου. Είναι λοιπόν, μερικώς, τμήμα μιας ευρύτερης επεξεργασίας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την αρτιότητά του.

Αυτό είναι ένα δεύτερο όριο ως προς τι μπορεί να αναμένει κανείς από μία συνταγματική αναθεώρηση στην Ελλάδα σήμερα.

Η κρίση αλλάζει και τον λόγο μας. Αν πριν *ήμην νήπιος, ως νήπιος ελάλουν, ως νήπιος εφρόνουν, ως νήπιος ελογιζόμεν* η κρίση, ελπίζω, συμβάλλει ώστε να καταργηθούν οι νηπιακοί μας τρόποι, επιτρέπει, ελπίζω, έστω, *δι' εσόπτρου εν αινίγματι*¹ να δούμε τι μας γίνεται. Μας αναγκάζει να αντικρύσουμε και αμιγώς ελληνικούς, σκοτεινούς όμως ως τώρα ή παρασιωπούμενους τρόπους και λειτουργίες της ελληνικής πολιτείας, οικονομίας και κοινωνίας. Υποχρεώνοντάς μας να επιχειρήσουμε να επιλύσουμε το αναγόμενο και σε δικά μας ενδότερα αίνιγμα των πηγών της χρεωκοπίας μας, η κρίση επέσπευσε και την συζήτηση για συνταγματική ανασύνταξη της ελληνικής πολιτείας και δημιούργησε την προσδοκία και την ευκαιρία να αξιοποιηθούν για το καλό μας όσα, *πειθοί τε και βία* προέκυψαν από το οικονομικό και κοινωνικό αδιέξοδο.

Το άρθρο αυτό έχει γενικό περιεχόμενο. Τούτο όχι επειδή απορρίπτω ως περιττές ή μάταιες τις πιο συγκεκριμένες σκέψεις επί των αναθεωρητέων διατάξεων, κάθε άλλο², αλλά επειδή νομίζω αναγκαία την παρεισαγωγή ευρύτερων θεωρήσεων στο όλο εγχείρημα. Σε κρίσιμες όμως στιγμές όπως η τωρινή ευρύτερες θεωρήσεις απαιτούνται, νομίζω, ώστε να κατακτηθεί ένα επίπεδο αυτογνωσίας, να αποκτηθεί η αναγκαία απόσταση από την διαχείριση της καθημερινής τριβής και να διαγραφούν οι αδρότερες γραμμές, δηλαδή η σύλληψη των χαρακτηριστικών που πρέπει να έχει μία νέα κοίτη, ικανή να συλλάβει πάνω-κάτω την επιθυμητή και την διαμορφωνόμενη πορεία των πολιτικών και κοινωνικών γεγονότων και να τις εντάξει επ' ωφελεία του λαού και του έθνους στην κατάλληλη συνταγματική αρχιτεκτονική.

¹ Παύλου, Προς Κορινθίους Α', 13:11-12.

² Έχω ήδη επιχειρήσει μερικές ειδικότερες σκέψεις για το θέμα αυτό, βλ. Γ.Ζ. Δρόσου, Ζητήματα συνταγματικής οργάνωσης, δικαστικής προστασίας και δημοκρατίας στην εποχή της σημερινής κρίσης, 47 Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου, Ιούνιος 2012, σελ. 465 επ.

Καταγγελτικά και εγγυητικά στοιχεία και παραδόσεις στον συνταγματικό λόγο της ελληνικής Αριστεράς.

Η Αριστερά στην Ελλάδα έχει παραδοσιακά μία μάλλον περίεργη και αντιφατική σχέση με το Σύνταγμα σε μία αστική δημοκρατία. Πολιτική συμμετοχή σε συζήτηση για την ψήφιση Συντάγματος άρχισε να έχει μόλις την εποχή που ψηφιζόταν το Σύνταγμα του 1952 - δύο χρόνια μετά την λήξη του εμφύλιου, στην χειρότερη στιγμή της ιστορίας της. Με την φωνή του λαμπρότερου πολιτικού και κοινοβουλευτικού εκπροσώπου της, του Ηλία Ηλιού, η Αριστερά κατάγγειλε ότι «οι παρακμασμένοι εκπρόσωποι των συμφερόντων των μεγαλοαστών (...) με το υπό ψήφιση 'Σύνταγμα' συντάσσουν το 'λίμπρο ντ' όρο' της οικονομικής ολιγαρχίας» και ότι το «κείμενο, που αυτό μεθαύριο θάχει την αξίωση νάναι το Σύνταγμα της Ελλάδας δεν είναι το Σύνταγμα του ελληνικού λαού. Είναι ένα ντικτάτ, μια υπαγόρευση σκληρών όρων κατοχής, που επεβλήθησαν ερήμην και εναντίον του ελληνικού λαού»³.

Δεκατρία χρόνια αργότερα, το 1965, η ίδια Αριστερά, τα ίδια φυσικά πρόσωπα και οι ίδιοι πολιτικοί και κοινοβουλευτικοί της εκπρόσωποι, πρωτοστάτησαν στο λαϊκό κίνημα που εκδηλώθηκε και με τις μνημειώδεις μαχητικές διαδηλώσεις που αποτυπώθηκαν στην ιστορία ως «114»: *Η τήρησης του παρόντος Συντάγματος αφιερούται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων.* Η Αριστερά της ΕΔΑ, του Ηλία Ηλιού και του παρανόμου αλλά παρόντος ΚΚΕ ζήτησε, μαχητικά, με όλη τη δύναμη της φωνής της, ακόμη και με αίμα νεκρών συντρόφων στους δρόμους της Αθήνας, την έγερση του πατριωτισμού των Ελλήνων ώστε να τηρηθεί – τι; Το λίμπρο ντ' όρο της ολιγαρχίας; Το ντικτάτ που υπαγόρευε σκληρούς όρους κατοχής;

Την κατάρρευση της χούντας το 1974, αρχικά, δήλωσαν ότι δεν την δέχονται ως ριζική αλλαγή πολιτεύματος το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ: μόνο μια απλή «αλλαγή νατοϊκής φρουράς», διαπίστωσε ο πολύ Ανδρέας Παπανδρέου. Να ήταν «μπρόκολα» ή μήπως «λάχανα»; αναρωτήθηκε ο θυμόσοφος Χαρίλαος Φλωράκης. Στη συζήτηση πάντως για το Σύνταγμα η Αριστερά μετέσχε, κατέθεσε μάλιστα και προτάσεις. Κάποιες υιοθετήθηκαν, άλλες όχι, τελικά το Σύνταγμα –το ισχύον Σύνταγμά μας του 1975- ψηφίσθηκε μόνον από την

³ Ηλία Ηλιού, *Το λίμπρο ντ' όρο της ολιγαρχίας*, σε Ηλιού, *Το Σύνταγμα και η αναθεώρησή του*, Αθήνα, 1975, σελ. 55 (αναδημοσίευση από την εφημερίδα «Δημοκρατική», 22.12.1951).

συνθλιπτική, τότε, κοινοβουλευτική δύναμη με την πολιτική ισχύ της Νέας Δημοκρατίας. Το ΠΑΣΟΚ, το ΚΚΕ εσωτερικού και το ΚΚΕ το καταψήφισαν. Η αντίθεσή τους πάντως δεν είχε τον οξύ καταγγελτικό χαρακτήρα του 1952. Προβλήθηκε ως έντονη διαφωνία επειδή θεώρησε όχι επαρκή την προστασία δικαιωμάτων και, κυρίως, εξαιρετικά μεγάλες τις αρμοδιότητες –υπερεξουσίες- που το Σύνταγμα επιφύλασσε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Υπήρχε και εκείνη η παγερή και όχι παράλογη δυσπιστία στον μη δοκιμασμένο ακόμη σε ελεύθερο και δημοκρατικό καθεστώς πρωταγωνιστή της Μεταπολίτευσης Κωνσταντίνο Καραμανλή. Και μπόλικος τακτικισμός: κι αν μια θετική ψήφος δώσει την εντύπωση μιας συμβιβασμένης –με τι άραγε;- Αριστεράς; Άλλωστε, αφού δεν ήταν δικό μας μπορεί να ήταν *Σύνταγμα της Ελλάδας*, αλλά *Σύνταγμα του ελληνικού λαού* δεν θα ήταν.

Την αναθεώρηση 1986 συνέλαβε το ΠΑΣΟΚ μέσα στις πολύ γνωστές συνθήκες, ψήφισε πάντως και η Αριστερά. Με πολλή αμηχανία ωστόσο, η παραδοσιακή Αριστερά, πολιτική και ακαδημαϊκή, βρέθηκε στην μυστήρια θέση να βλέπει να καταργούνται οι «υπερεξουσίες» και παράλληλα να της δημιουργούνται αισθήματα καχυποψίας (ίσως όχι εντελώς άδικα, αλλά πάντως όχι σε αρμονία με την ένταση της ανελέητης κριτικής που για ένδεκα χρόνια ασκούσε κατά των καταργούμενων προεδρικών εξουσιών). Με τα λόγια του μεγαλύτερου σύγχρονου Έλληνα συνταγματολόγου, και πολιτικά εντασσόμενου στην ανανεωτική και σοσιαλιστική Αριστερά, Αριστόβουλου Μάνεση: «... το αναθεωρημένο Σύνταγμα ανανεώνει και αναπαράγει το πολιτικό σύστημα του 1975 προς όφελος της εκτελεστικής και πάλι εξουσίας, αλλά, αυτή τη φορά, εξουσίας ειδικότερα του Πρωθυπουργού» [...] «*“Οι σύγχρονες κοινωνικοπολιτικές δομές (...) καθιστούν γενικότερα την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας είτε δεδομένη είτε αναπόφευκτη (...) Ένα δημοκρατικό πολίτευμα κινδυνεύει να αναιρεθεί, αν η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας δεν συνδυάζεται με συστηματική μέριμνα για αυξημένες εγγυήσεις υπέρ των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών (...) για την θέσπιση νέων μορφών λαϊκού ελέγχου”.*»⁴ Η μέριμνα για

⁴ Αριστόβουλου Μάνεση, *Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986*, όπως αναδημοσιεύεται σε Μάνεση, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη 1980-2000, II*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 475 (υπογράμμιση του συγγραφέα). Θεωρώ ανάξιο λόγο να σταθώ στις αναθεωρήσεις του 2001 και του 2008. Στον πληθωρικό συνταγματικό κονιορτό της αναθεώρησης 2001, παρά το ότι η Αριστερά μετέσχε με προτάσεις, οι οποίες όμως, πέρα από κάποια γενική τάση για εισαγωγή περισσότερων εγγυήσεων δικαιωμάτων και θετικών κοινωνικών καταστάσεων στο Σύνταγμα δεν φάνηκε να έχει κάποιον ιδιαίτερα διακριτό στρατηγικό στόχο στον επί του Συντάγματος πολιτικό της λόγο. Την αναθεώρηση καταψήφισαν πάντως το ΚΚΕ και ο ΣΥΝ, η δε

την θέσπιση νέων μορφών λαϊκού ελέγχου ήταν «*καίριο πρόβλημα της δημοκρατίας*» την εποχή εκείνη, διέγνωσε ο Μάνεσης το 1975 και το επανέλαβε μετά την αναθεώρηση του 1986⁵.

Και έτσι φθάνουμε στο βασικό μοτίβο της κυρίαρχης στάσης της Αριστεράς, πολιτικής και ακαδημαϊκής, απέναντι στο Σύνταγμα: η τέχνη του Συντάγματος είναι η τεχνική της πολιτικής ελευθερίας. Το Σύνταγμα είναι το θεμέλιο κάθε ελευθερίας, ατομικής ή συλλογικής άρα το έρεισμα για αντίσταση στην πολιτική εξουσία, αφού η άσκηση της πολιτικής εξουσίας εξ ορισμού αναγκαστικά συνεπάγεται την ψήφιση και επιβολή νόμων, δηλαδή περιορισμούς. Σε αυτήν την αντίληψη του Συντάγματος ως ατομική, ιδιωτική καταφυγή (ατομικώς ιδιωτική ή συλλογικώς ιδιωτική) ο κυρίαρχος νομικός και φιλοσοφικός λόγος μιας μεγάλης ακαδημαϊκής παράδοσης (με πρόσωπα και αριστερών καταβολών μεταξύ των πρωταγωνιστών της) συνάντησε τον "έρωτα" για την αγγλοσαξωνικής χροιάς λατρεία προς τον φιλελευθερισμό –τον πολιτικό φιλελευθερισμό, κυρίως.⁶ Στην πορεία, ο λόγος αυτός συνάντησε το μείζον συνταγματικής περιωπής αίτημα της Αριστεράς κατά τις τελευταίες αρκετές δεκαετίες, που ήταν η περιαφή με τον τύπο της συνταγματικής επιταγής κάθε διεκδίκησης, κατοχύρωσης και διεύρυνσης ενός δικαιώματος, μιας ελευθερίας ή μιας κοινωνικής παροχής ή άλλης κατάκτησης. Ό,τι θέλαμε δηλαδή να παγιωθεί για πάντα το εμφανίζαμε ως συνταγματική επιταγή. Κι ό,τι δεν θέλαμε το αποκρούαμε και ως αντισυνταγματικό.

«*Αυγή*» στο φύλλο της της 7^{ης} Απριλίου 2001 χαρακτήρισε την ημέρα της ψήφισής της ως την «*χειρότερη μέρα της Βουλής (sic!)*», συμπίπτοντας σε σημαντικό βαθμό με τον «*Ελεύθερο Τύπο*», σκληρό λαϊκιστικό έντυπο της Δεξιάς, το οποίο την ίδια ημέρα εκδόθηκε με τον τίτλο «*Σύνταγμα στα μέτρα της διαπλοκής*». Η αναθεώρηση 2008 -αυτή η ντροπή των αναθεωρήσεων- είναι αξιομνημόνευτη μόνο ως ο έσχατος ευτελισμός της στα λόγια ύπατης νομοθετικής διαδικασίας της πολιτειακής μας τάξης. Εδώ ο λόγος της Αριστεράς ήταν κατά βάση μία σιωπή –με την συνοχή που την συνόδευε.

⁵ Μάνεση, όπ. π.

⁶ «*Από τότε ερωτευθήκαμε την αστική δημοκρατία;*» «*την ερωτευθήκαμε από τότε που τη χάσαμε, θα μπορούσε να πει κανείς χαριτολογώντας*» παρατήρησε ο Γιώργης Κατηφόρης, *Η νομοθεσία των βαρβάρων*, Αθήνα 1975, σελ. 19 –αναπαραπέμπεται από Δρόσου, *Δοκίμιο ελληνικής συνταγματικής θεωρίας*, Αθήνα 1996, σελ. 489. Η εκδίπλωση στιγμών μεγάλου πάθους του έρωτα προς τον αγγλοσαξωνικό πολιτικό φιλελευθερισμό ισχυρής επιρροής ολόκληρου ρεύματος διανοουμένων με αριστερές καταβολές είναι πάντως αρκετά μεταγενέστερη από το παραπάνω κείμενο του Κατηφόρη.

Η υλική βάση όμως, η αληθινή κοινωνική ύλη που θα θεμελιώνει την όποια συνταγματική επιταγή ως υλική πραγματικότητα και όχι ως κατανομή αρμοδιοτήτων και προσδιορισμό ορίων δεν απασχόλησε, ως εάν το Σύνταγμα να βρισκόταν πάνω και πέρα από τις πραγματικότητες που του δίνουν κανονιστικό περιεχόμενο, που μεταβάλλουν δηλαδή σε ζωή τις λέξεις με τις οποίες αυτό είναι κατασκευασμένο. Αρκούσε ότι το Σύνταγμα, όπως το ερμηνεύαμε εμείς, συχνά δε και τα δικαστήριά μας, αναγνώριζε δικαιώματα και καταστάσεις, παγιώνοντάς τα ως μόνιμα και ακατάλυτα.

Επίσης, ο συνταγματικός λόγος της Αριστεράς συνδυάστηκε με μία ομιχλώδη λατρεία προς κάθε τι το κρατικό. Ότι το κρατικό το θεωρούσαμε δημόσιο, και ως δημόσιο του λαού, δηλαδή γενικώς Αριστερό. Το ότι η σκληρή Δεξιά έκανε την Power ΔΕΗ, την Ούλεν ΕΥΔΑΠ, την Ολυμπιακή του Ωνάση κρατική Ολυμπιακή, την Εμπορική του Ανδρεάδη κρατική Εμπορική –με όλα όσα σήμαιναν οι κρατικοποιήσεις αυτές για την υπαγωγή τους σε συστήματα ιδιωτικών συμφερόντων και για το βαθύ πελατειακό κράτος και τις ακόμη βαθύτερες ρίζες του στο καθεστώς των κοινωνικών φρονημάτων και παλαιότερα- δεν φάνηκε να δημιουργεί ούτε πολιτικά ερωτηματικά ούτε ιδεολογικά ζητήματα. Στα θέματα του σχεδιασμού της εθνικής οικονομίας ο λόγος της Αριστεράς, πάντως από το 1950 και μετά, ήταν και σε μεγάλο βαθμό παραμένει ένας κατά βάση ιδεολογικός λόγος, κάπου ανάμεσα στο *discours* του παλαιού Καραμανλή και του πάλαι ποτέ Τσαουσέσκου.

Είναι δίκαιο πάντως να σημειωθεί ότι ο διεκδικητικός των αστικών και πολιτικών ελευθεριών συνταγματικός λόγος της ελληνικής Αριστεράς βρήκε πλήρη πολιτική νομιμοποίηση ως απάντηση στην χυδαιότητα και την βαρβαρότητα του παρασυνταγματικού καθεστώτος της Δεξιάς ιδίως στην δεκαετία του '50. Είναι επίσης δίκαιο να επισημανθεί ότι ανάγεται στην συνέχεια μιας πολύ παλαιότερης παράδοσης που φθάνει στις απαρχές της ελληνικής συνταγματικής θεωρίας. Είναι η εγγυητική παράδοση στην πρόσληψη του Συντάγματος, την οποία εισήγαγε ήδη από τα μέσα του προπερασμένου αιώνα ο Ν.Ι. Σαρίπολος.

Σύμφωνα με τον πατέρα του ελληνικού συνταγματικού δικαίου, «*εκ της διηνεκούς πάλης του της κοινωνίας συμφέροντος προς συντήρησιν της ελευθερίας και του συμφέροντος των αρχόντων προς αύξησιν και ενίσχυσιν της αυτών εξουσίας και μείωσιν των του έθνους*

ελευθεριών»⁷ εκπηγάξει η ανάγκη μιας εγγύησης –«εγγύης» στη γλώσσα του Σαρίπολου- των λαϊκών ελευθεριών, και αυτή είναι το συνταγματικό πολίτευμα, «ο γλυκύτατος και ιερότατος της ελευθερίας δεσμός».⁸ Τα δικαιώματα, τα «δίκαια του πολίτου», μόνο το Σύνταγμα μπορεί να εξασφαλίσει, και αυτά «ουδέν άλλο εισίν ή νόμιμος τις αντίστασις κατά των αντιποιήσεων της εξουσίας.»⁹

Το νήμα αυτό της σκέψης βρήκε την ιστορική του διατύπωση από την εμβληματική μορφή του Αριστόβουλου Μάνεση: «*Το Συνταγματικόν Δίκαιον ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας.*»¹⁰ Εμβληματικά επίσης συνόψισε ο Μάνεσης και την δημοκρατική αρχή, το θεμέλιο του πολιτεύματος στην συνταγματική μας τάξη: «*Ο λαός, ως κυρίαρχος, δύναται να θέλη ο,τιδήποτε, αρκεί ότι το θέλει.*»¹¹ Όμως η αδυναμία αποπληρωμής του δημόσιου χρέους το 2009 άλλαξε τα πράγματα: αφού ο λαός, ως κυρίαρχος δύναται να θέλη ο,τιδήποτε, αρκεί ότι το θέλει, γιατί δεν δύναται και να έχει ο,τιδήποτε, αρκεί ότι το θέλει;

Η ουσιαστική συμμετοχή της Αριστεράς στην συνταγματική αναμόρφωση της ελληνικής πολιτειακής τάξης προϋποθέτει ορισμένες θεμελιώδεις παραδοχές ως προς το πώς έχουν και γιατί έχουν όπως έχουν τα θεσμικά πράγματα στην χώρα και ως προς το ποια, γιατί και προς ποια κατεύθυνση πρέπει να αλλάξουν. Σε μία σειρά τέτοιες παραδοχές και επιλογές βασίζεται και η συνέχεια των σκέψεων που σας παραθέτω.

Παραδοχή πρώτη: Η θεσμική υπόσχεση που έδωσε το Σύνταγμα το 1975 τελικά τηρήθηκε.

Η θεσμική υπόσχεση που έδωσε το Σύνταγμα το 1975 με την ψήφισή του, γενικά, τηρήθηκε. Με άλλες λέξεις: οι συνταγματικοί μας θεσμοί απέδωσαν αυτά που μπορεί κανείς να αναμένει από θεσμούς.

⁷ N.I. Σαριπόλου, *Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνησι, 1851, σελ. 105

⁸ Σαριπόλου, όπ. π. σελ. 48 σημ. α΄

⁹ Σαριπόλου, όπ. π. σελ. 108.

¹⁰ Τίτλος του εναρκτήριου μαθήματος που παρέδωσε ο Αριστόβουλος Μάνεσης στις 21 Μαρτίου 1962 στη Νομική Σχολή Θεσσαλονίκης, Ιστ΄ Αρμενόπουλος (1962), 535 επ και σε Μάνεση, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Ι*, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 11 επ.

¹¹ Αριστόβουλου Μάνεση, *Το πρόβλημα της ασφαλείας του κράτους και η ελευθερία*, σε Μάνεση, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Ι*, σελ. 394 (η υπογράμμιση του συγγραφέα).

Εξηγούμαι: το 1975 -τότε ψηφίσθηκε το Σύνταγμα- το μείζον συνταγματικό αίτημα ήταν η κατοχύρωση της δημοκρατίας και των ελευθεριών. Το αίτημα αυτό αναδύθηκε ως κύριο κάτω από την βαρειά σκιά 30 χρόνων στέρησης και περιορισμών της δημοκρατίας και των ελευθεριών από τις διάφορες εκδοχές της Δεξιάς, με ωμότερη και βλακωδέστερη εκείνη της χούντας. Στα 37 χρόνια της λειτουργίας του το Σύνταγμα του 1975 διασφάλισε ιδιωτικές και δημοκρατικές ελευθερίες, κατοχύρωσε σημαντικές κοινωνικές κατακτήσεις, απορρόφησε όλες τις κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις και κρίσεις. Η παρούσα κρίση παρέσυρε πολλά, όμως την *θεσμική* λειτουργία του πολιτεύματος δεν την παρέσυρε.

Χαρακτηριστικά και ως παράδειγμα: η βουλή και το εκλογικό σώμα είναι οι βασικοί συνταγματικοί θεσμοί ενός δημοκρατικού πολιτεύματος που καλούνται να αντιμετωπίζουν κρίσεις του βεληνεκούς της παρούσας μέσα στα πλαίσια του ισχύοντος Συντάγματος. Αυτό και έπραξαν. Την βαρειά, υπαρξιακή ίσως συνέπεια των δύσκολων αποφάσεων υπέστησαν κόμματα (ΠΑΣΟΚ, Νέα Δημοκρατία και ΛΑΟΣ) και πρόσωπα (οι βουλευτές και άλλα στελέχη του πολιτικού προσωπικού) –όχι θεσμοί. Απορημένοι, πικραμένοι, αντιμετωπίζοντας εκρήξεις γνήσιας και εύλογης λαϊκής οργής αλλά και διασυρμούς από κάθε *τσογλανοπαρέα που κάνει κριτική* (για να θυμηθώ τον Σαββόπουλο), διαβλέποντας αρκετοί και τον εκλογικό και πολιτικό τους καταποντισμό, οι βουλευτές που συγκροτούσαν τις κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες τόσο εκείνη του Σεπτεμβρίου 2009-Νοεμβρίου 2011, όσο (διαφορετική και υπό διαφορετικές συνθήκες) εκείνη του Νοεμβρίου 2011 έλαβαν όλες τις πολιτικές αποφάσεις (νομοθετικά μέτρα και κυβερνητικούς μετασχηματισμούς) που έκριναν εφικτές και απαραίτητες. Η κοινωνία αντέδρασε, η αντιπολίτευση αντιπολιτεύθηκε, ο συνταγματικός θεσμός «βουλή» όμως συγκράτησε την πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας μέσα στο συνταγματικό πλαίσιο και την ίδια την χώρα μέσα στο ευρώ. Στο σημείο αυτό έχω μία συναισθηματικού ίσως χαρακτήρα παρατήρηση: ανεξάρτητα από την ορθότητα των αποφάσεων και την λυσιτέλεια της άγριας λιτότητας στην οποία αναγκασθήκαμε να συρθούμε, η πλειοψηφία των βουλευτών από την εκδήλωση της κρίσης μέχρι και σήμερα αναλαμβάνουν το βάρος βαρειών αποφάσεων. Ήδη για μόνο το γεγονός αυτό, ανεξάρτητα από την προσωπικότητα, τα κίνητρα και την αξία του καθενός τους (με εξαίρεση τους εξ αυτών τηλεοπτικούς σταρ, τους άλλους ποιος τους ξέρει άλλωστε;) τους αρμόζει τιμή και σεβασμός, και από εμένα τον έχουν.

Εκτός από τη βουλή λειτούργησε και το εκλογικό σώμα. Αφενός συνήλθε –πράγμα όχι αυτονόητο με βάση την ελληνική ιστορική εμπειρία- και αφετέρου έλαβε τις κρίσιμες αποφάσεις, ώστε να έχει η χώρα και κυβέρνηση και πολιτική με μόνο και μικρό αντίτιμο δύο διαδοχικές εκλογικές μέσα σε 45 μέρες.

Το Σύνταγμα λοιπόν, μπορεί μερικές φορές να τεντώθηκε και να τεντώνεται, άντεξε όμως, και ήδη φιλοξενεί την νέα πολιτική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση. Εκείνο που ως προς την λειτουργία του πολιτεύματος κατέρρευσε ήταν το κομματικό σύστημα με την μορφή που κυβέρνησε επί 37 χρόνια, όπως κατέρρευσαν ή βαδίζουν με ταχύτητα στη λήθη και πολλοί από τους άλλοτε γυαλιστερούς πρωταγωνιστές του. Το Σύνταγμα όμως μέσω του οποίου κυβέρνησαν δεν κατέρρευσε. Αν αυτό φαίνεται αυτονόητο υπενθυμίζω: η κρίση του 1965 δεν έγινε εφικτό να διοχετευθεί στις συνταγματικές λειτουργίες. Αντίθετα, παρέσυρε, καταρράκωσε και τελικά κατεδάφισε και το Σύνταγμα και τους θεσμούς του.

Η σκληρή διαπίστωση του πιο επίκαιρου παρά ποτέ Παναγιώτη Κονδύλη ότι η «σημερινή» - προσδιορισμός που ήδη αναφέρεται στο 1991 – «πασιφανής κρίση» εντοπίζεται πάντως και «στο γεγονός ότι η κομματική εκποίηση του κρατικού μηχανισμού, μολονότι πέρασε στο στάδιο της διαρκούς εκποίησης της χώρας, ξεπέρασε πια τα όρια της οικονομικής αντοχής, ότι δηλαδή η πελατειακή πολιτική προχώρησε προς την αυτοκαταστροφή της και είναι υποχρεωμένη να βάλει η ίδια όρια στον εαυτό της προκειμένου να έχει τη δυνατότητα να συνεχισθεί μελλοντικά»¹² ίσως εξηγεί, αλλά πάντως δεν αναιρεί το γεγονός ότι η «πελατειακή πολιτική», δηλαδή πελάτες και πάτρωνες, -εκούσα ή ακούσια, μοιρολατρικά ή με μανιασμένη αντίσταση- φαίνεται να αντιλαμβάνεται τελικά ότι ξεπεράσθηκαν πολλά όρια, αποδεχόμενη την όποια μεταβολή του συστήματος που μέχρι τότε ανεδείκνυε την σύνθεση και την λειτουργία της.

Παραδοχή δεύτερη: η λειτουργία του πολιτικού συστήματος ως βασικό εμπόδιο στην εθνική και οικονομική ανάπτυξη.

Αν οι συνταγματικοί θεσμοί δεν έφταιζαν, κάτι άλλο θα έφταιξε. Τι άραγε;

¹² Παναγιώτης Κονδύλης, *Η καχεξία του αστικού στοιχείου στη νεοελληνική κοινωνία και ιδεολογία*. Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση του βιβλίου του συγγραφέα «Η παρακμή του αστικού πολιτισμού» (1991), εκδ. σε ξεχωριστό τεύχος υπό τον τίτλο «Οι αιτίες της παρακμής της σύγχρονης Ελλάδας», Αθήνα 2011, σελ. 64 (η υπογράμμιση δική μου).

Το παρόν κείμενο έχει ως αντικείμενο τους αναγόμενους στην λειτουργία της ελληνικής πολιτείας και κοινωνίας παράγοντες της ελληνικής κρίσης. Κατά κανένα τρόπο δεν αποδίδει την κρίση αυτή, που είναι τμήμα μιας διεθνούς χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης, αποκλειστικά και μόνο σε ελληνικές ιδιορρυθμίες. Μετά την διευκρίνιση αυτή ας προσπαθήσουμε λίγο να θυμηθούμε την δημοκρατική μέθη και την εναπόθεση ωραίων ελπίδων στην *noblesse* της πολιτικής μας είχε παρασύρει όλους ευχάριστα, εκείνο το καλοκαιράκι του 1974¹³. Η κατάρρευση της δεξιάς δικτατορίας το 1974 έστειλε στα δύο σόμα υπόγεια της ιστορίας και της ντροπής τις πολιτικές δομές και την ιδεολογία του αντικομμουνιστικού αρχικά και ολοκληρωτικά διχαστικού στη συνέχεια μετεμφυλιακού κράτους. Τώρα η δημοκρατία –η Δημοκρατία!– βαθεία, πλατειά, ανόθευτη κι εδραιωμένη θα αντιμετώπιζε τα πάντα, με την γαλανόλευκη να πλαισιώνεται από κόκκινα και πράσινα και πολύχρωμα λάβαρα και, πολύ σύντομα, από την κυανή αστερόεσσα της ΕΟΚ (καλή αστερόεσσα, χρώματος μπλε μαραίν, όχι η άλλη η κακή). Ο χρόνος μας ήταν ευθύγραμμος και προοδευτικός: ό,τι κερδίζαμε ήταν κατάκτηση, και δεν θα γυρνούσε πίσω, νομοτελειακά. Κι ήταν όλος δικός μας.

Στην πορεία από το 1975, ανεπαισθήτως, η τόσο αναγκαία και τόσο περιπόθητη δημοκρατία εκτράπηκε σε λαολαγνεία: ο,τιδήποτε θώπευε λαϊκά ώτα (ή και άλλα μέλη του λαϊκού σώματος) ήταν “δημοκρατικό” –αξιολόγητο ιδεολογικά, νομιμοποιημένο πολιτικά και κατοχυρωμένο συνταγματικά. Η έννοια “δημόσιο συμφέρον” υπονομεύθηκε συστηματικά και αποτελεσματικά τόσο από φιλελεύθερα ρεύματα (στα οποία προσχώρησαν, συχνά με ενθουσιασμό νεήλυδος, και διανοούμενοι με αριστερή καταβολή) όσο και από λαϊκιστικά ρεύματα: κάθε καπρίτσιο ή κουτσαβάκινη απαίτηση ήταν ανθρώπινο δικαίωμα και λαϊκή επιταγή. Ο πακτωλός δημοσίων χρημάτων –εθνικών και κοινοτικών– εκλήφθηκε ως δικαίωση της καπατσουσύννης του Έλληνα και όχι ως αντίκρισμα της συμμετοχής του σε μία παραγωγική κοινότητα οικουμενικών διαστάσεων. Ανέδειξε το ιδανικό ενός καταναλωτή που υπάρχει για να καταναλώνει διαρκώς περισσότερο, χωρίς να παράγει τα αντίστοιχα.

Το πολιτικό σύστημα εξέφρασε και εκφράστηκε από την ιδεολογία της λαϊκής απαίτησης για διαρκώς μεγαλύτερη κατανάλωση. Η ιδεολογία αυτή εμφανίστηκε με την μορφή του

¹³ Οι αμέσως επόμενες παράγραφοι προέρχονται εν πολλοίς από το άρθρο μου *Το Μνημόνιο ως σημείο στροφής του πολιτεύματος*, *The Book's Journal*, τευχ. 6, Απρίλιος 2011

αυτονοήτου αιτήματος για "βελτίωση των συνθηκών ζωής του πολίτη", όχι όμως στην βάση της παραγωγής και της ανάπτυξης, αλλά της δάνειας και μπαταχτσιόδικης ευμάρειας. Το "αυτονόητο" αυτό ανεπαισθήτως, αλλά με χαλύβδινη αποτελεσματικότητα, εξοβέλισε ως αυτοτροφοδοτούμενος στόχος και αξιωματικά διατυμπανιζόμενο ιδανικό οποιαδήποτε άλλη μορφή νομιμοποίησης πολιτικού στόχου ή αιτήματος και επηρέασε καθοριστικά ατομικές και συλλογικές νοοτροπίες και συμπεριφορές. Δεν συνοδεύθηκε όμως από την συνείδηση ότι αν η ιδεολογία των "λαϊκών κατακτήσεων" δεν συνοδεύεται από αντίστοιχα "λαϊκά επιτεύγματα" (κατά το ωραίο κλασικό πολιτικό λεξιλόγιο της Σοβιετικής Ένωσης) αργά ή γρήγορα οδηγεί στο κενό. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν, πρακτικά, η εκποίηση της χώρας στους δανειστές της. Η εκποίηση αυτή μεταβάλλεται σε ιδεολογία και δημοκρατικό αίτημα, αρκεί, κατά φράση ξανά του Παναγιώτη Κονδύλη "ο 'λαός' να ζητά την εκποίηση αυτή", πράγμα που και συνέβη, ώστε, τελικώς "η συγκεκριμένη λειτουργία του ελληνικού πολιτικού συστήματος (...) κατόρθωσε να αποτελέσει το βασικό εμπόδιο στην εθνική και οικονομική ανάπτυξη –κάτι παραπάνω μάλιστα: έγινε αγωγός εκποίησης της χώρας με αντάλλαγμα την δική της, δηλαδή τη δυνατότητά της να προβαίνει σε υλικές παροχές παίρνοντας παροχές ψήφου."¹⁴

Παραδοχή τρίτη: η μονομέρεια και η ανεπάρκεια του διεκδικητικού και φιλελεύθερου συνταγματικού λόγου της Αριστεράς.

Οι πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής, άγριας λιτότητας και θεσμικών μεταρρυθμίσεων -το αντίτιμο που τελικά καταβλήθηκε για την συνέχιση της δημοσιονομικής και νομισματικής επιβίωσης της χώρας μέσα στο ευρώ- ανέτρεψαν την βολή μας, δυσαρέστησαν όλους, περιήγαγαν σε κακή κατάσταση ή και σε απόγνωση πάρα πολλούς. Επικαλεσθήκαμε αμέσως το Σύνταγμα, αλλά το Σύνταγμα δεν ήρθε να σώσει κανέναν. Αυτό μας οδήγησε σε μεγάλη αμηχανία. Καλοπροαίρετος ο Έλλην, ευπρεπής, προοδευτικός ή και αριστερός ακόμη, διαπορούσε αμήχανος, διότι –παραφράζω τον Παύλο Καλλιγά- «μεθερμήνευε τα συντάγματα και τα πολιτεύματα και μετά ταύτα δεν ηδύνατο να εννοήσει πως δεν εκτελούντο, ενώ ούτε εις την ορθογραφίαν ούτε εις την φρασεολογίαν

¹⁴ Παναγιώτης Κονδύλης, όπ. π. σελ. 62

δεν υπήρχεν λάθος».¹⁵ Η συνταγματική παγίωση των κοινωνικών, ιδίως, κατακτήσεων εκλαμβάνονταν, αυτόματα, ως η υλοποίησή τους. Όμως δεν ήταν.

Μία αρκετά μαχητική, θορυβώδης και αρκετά διαδεδομένη σε σοβαρά τμήματα του συνταγματικού λόγου της Αριστεράς τάση¹⁶ ανασύρει, με αταβιστικό τρόπο, τον παραδοσιακό εγγυητικό λόγο της μεταπολεμικής γενεάς των αριστερών θεωρητικών και πρακτικών του Συνταγματικού Δικαίου σε μία προσπάθεια μεταφοράς του στις σημερινές συνθήκες της δημοσιονομικής, οικονομικής και κοινωνικής κρίσης: τι θα πει δεν έχετε χρήματα για τα επιδόματα και το ύψος των μισθών μας; Τα εγγυάται το Σύνταγμα, ποιο παρακράτος είναι αυτό που μας τα αρνείται;

Είναι αλήθεια ότι τα μέτρα των μνημονίων περιέχουν αναντίρρητα νομικές αδεξιότητες και νομικά λάθη ή και συνταγματικές παραβάσεις. Παρ' όλ' αυτά πάσχει βαρύτατα η μεταφορά αυτή: γιατί αν το κοινωνικό θεμέλιο του εγγυητικού και διεκδικητικού συνταγματικού λόγου είναι η έλλειψη ελευθερίας, ελευθεριών και νομικής κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, σήμερα δεν είναι η έλλειψη ελευθερίας, δημοκρατίας και συνταγματικής κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων το πρόβλημα, ούτε, βεβαίως, η πλησμονή τους. Η έλλειψη χρημάτων είναι το πρόβλημα, και το αδιέξοδο των ως τώρα τρόπων οργάνωσης και λειτουργίας του κράτους, της οικονομίας και της κοινωνίας μας.

Σε κάθε περίπτωση και με οποιαδήποτε εκδοχή η μεταφορά του εγγυητικού λόγου ως κύριου συνταγματικού επιχειρήματος για την αντιμετώπιση των μνημονιακών μέτρων είναι αφελής, σε μερικές μάλιστα εκφάνσεις της και παιδαριώδης. Τα φύλλα και του πλέον αδαμάντινου περί τα δικαιώματα συνταγματικού χάρτη, ακόμη και συμπληρωμένα από τις πλέον βαθυστόχαστες δικαστικές αποφάσεις, δεν αρκούν για να γεμίσουν άδεια ταμεία ούτε δημιουργούν θέσεις εργασίας. Πέραν αυτού, αν γίνει δεκτό ότι για την κρίση δεν φταίει η Ελλάδα, αλλά το διεθνές καπιταλιστικό χρηματοπιστωτικό σύστημα, τότε τι ακριβώς μπορεί να επιτύχει έναντι αυτού του διεθνούς συστήματος η νομική, και δικαστική ακόμη, διαπίστωση ότι στερούμενοι όσα στερούμαστε παραβιάζονται –αν παραβιάζονται–

¹⁵ Παύλου Καλλιγά, *Η εξάντλησις των κομμάτων, ήτοι τα ηθικά γεγονότα της κοινωνίας μας*, Αθήναι 1842 [επανέκδοση Αθήνα, 1993] σελ.42

¹⁶ Το βιβλίο του, συνάδελφου Καθηγητή στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης Γιώργου Κατρούγκαλου *Η κρίση και η διέξοδος*, Αθήνα, 2012, είναι η συστηματικότερη ως τώρα παρουσία αυτής της τάσης, η οποία πάντως εμφανίζεται και με αρκετά άλλα κείμενα, σε πολλά από τα οποία παραπέμπει αυτό του το βιβλίο.

διατάξεις του αδιάφορου για τους διεθνείς αυτούς γενεσιουργούς παράγοντες της κρίσης Συντάγματός μας;

Η θεμελίωση του "σήμερα" ως κατάφαση της προοπτικής του "αύριο": η παράδοση της ελληνικής Αριστερά και μια ιταλική παρέκβαση.

Βαθύτερα, η Αριστερά, μετά την στρατιωτική της ήττα το 1949, αρνήθηκε να δεχθεί ότι όφειλε να έχει και στο εξής λόγο και ρόλο, και μάλιστα ισχυρό λόγο και μεγάλο ρόλο, σε καθ' εαυτήν την διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας. Βαθύτερα ιδεολογικά παρέμεινε με το όπλο παρά πόδα, σε διαρκή και θεμελιώδη αντίθεση και αντιπαραβολή με την ανασυγκροτούμενη ελληνική πολιτεία του 1950. Διεκδικούσε τις υπεσχημένες από τον ιδεολογικό λόγο και την συνταγματική κατασκευή των νικητών του Εμφυλίου ελευθερίες, τις οποίες αυτοί καταπατούσαν απροσημάτιστα και αναιδώς, δεν επιχειρούσε όμως να διαμορφώσει μια ελληνική κοινωνία που να είναι και δική της. Η στρατηγική πολιτική μας κατεύθυνση εύρισκε την βαθύτερη νομιμοποίησή της στην αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά μέσω θεσμικών και κοινωνικών διεκδικήσεων ανάδειξη των αντιφάσεων ενός οικονομικού, κοινωνικού και πολιτικού συστήματος, το οποίο απορρίπτουμε όχι μόνο ως ιδανικό –πράγμα και θεμιτό και εύλογο- αλλά και ως πραγματικότητα, ως *ξεροκέφαλο γεγονός* -πράγμα στρατηγικά εσφαλμένο. Απόρροια της άρνησης αυτής ήταν η σιωπηρή, κατά κανόνα, αλλά απολύτως σταθερή, ιδεολογική κατ' αρχήν και πρακτική στη συνέχεια απόρριψη, της συμμετοχής της Αριστεράς στην οικοδόμηση της εκάστοτε *σημερινής* ελληνικής κοινωνίας σαν αυτό να ήταν ανεπίτρεπτος συμβιβασμός και απεμπόληση αρχών.

Ειδικότερα, για την ελληνική Αριστερά μετά το 1949 το θέμα της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, δηλαδή της παραγωγής του προς διανομή πλούτου, δεν ήταν ποτέ στο πραγματικό κέντρο του ενδιαφέροντος. Η παραγωγή του πλούτου σε μία καπιταλιστική κοινωνία γινόταν αντιληπτή ως παραγωγή κέρδους των καπιταλιστών και μόνο, όχι και ως παραγωγική αξιοποίηση –με έναν τρόπο και σε ένα σύστημα που δεν μας άρεσε, αλλά πάντως αξιοποίηση- του υλικού και ανθρώπινου δυναμικού της ελληνικής κοινωνίας. Το πρότυπο, το μοντέλο του αριστερού αγωνιστή ήταν ο εθνικός αγωνιστής και ο δημοκρατικός και κοινωνικός διεκδικητής, ήταν αντάρτης του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, ο μακρονησιώτης που υπερασπίστηκε την αξιοπρέπειά του, ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο, ο Γρηγόρης Λαμπράκης, ο Σωτήρης Πέτρουλας, ο αντιμέτωπος με τον ανθρωποφύλακά του

στα Γιούρα, στην ταρατάσα ή στο EAT, ο Διομήδης Κομνηνός. Η μορφή του ήρωα της μεταπολεμικής Αριστεράς στην Ελλάδα όμως δεν περιείχε και –όχι μόνον, αλλά και- το ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο που θα αφιέρωνε τη ζωή του και στο να κάνει πράξη το πώς δενότανε τ' ατσάλι –δηλαδή πως οικοδομείται η ζώσα κοινωνία και όχι η ακόμη ανύπαρκτη μελλοντική. Δεν περιείχε κανέναν και κανενός είδους Πάβελ Κορτσάγιν, για να σταθώ στον τίτλο και στην πρωταγωνιστική μορφή ενός εμβληματικού μυθιστορήματος του σοβιετικού μεσοπολέμου¹⁷. Το στυφό γεγονός ότι, π.χ., η κακή πορεία ή η συρρίκνωση και τελικά το κλείσιμο μιας ιδιωτικής βιομηχανικής μονάδας στη χώρα μας βλάπτει πολύ περισσότερο τον εργαζόμενο λαό και τον άπελπι άνεργο και πολύ λιγότερο το χαϊδεμένο μας κρατικοδίαιτο life style ρεμάλι που παριστούσε επί χρόνια και χρόνια τον «επιχειρηματία» δεν βρέθηκε στο κέντρο της ιδεολογικής και πολιτικής σκέψης της μεταπολεμικής Αριστεράς στην Ελλάδα.

Αντίστοιχα διαμορφώθηκε και ο συνταγματικός λόγος της Αριστεράς.

Μία παρέκβαση: ο Παλμίρο Τολιάττι και το ιταλικό Σύνταγμα.

Θα μπορούσε όμως μία Αριστερά άξια του ονόματός της να ενδιαφέρεται για την οικονομική ανασυγκρότηση της ελληνικής αστικής δημοκρατικής καπιταλιστικής πολιτείας μετά την λήξη του πολέμου, ακόμη και του εμφύλιου, χωρίς αυτό να είναι μία ανεπίτρεπτη απεμπόληση αρχών, ιδανικών και εν γένει του καταστατικού λόγου της ύπαρξής της;

Στο σημείο αυτό ας μου δικαιολογηθεί μια παρέκβαση. Όταν, στα μέσα της δεκαετίας του '70, έγραφα την διδακτορική μου διατριβή με θέμα την νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, ανέτρεξα τα πρακτικά της ιταλικής συντακτικής συνέλευσης που ψήφισε το και σήμερα ισχύον ιταλικό Σύνταγμα του 1948. Έπεσα με βουλιμία ιδιαίτερα πάνω στις παρεμβάσεις των εκπροσώπων της ιταλικής Αριστεράς. Με παρέσυραν γρήγορα οι γοητευτικές, νομικά και πολιτικά, συζητήσεις στη συνέλευση αυτή, οι οποίες, όπως επίσης γρήγορα διαπίστωσα, ανήκαν στις μεγάλες πολιτικές και νομικές μορφές του ιταλικού συνταγματικού λόγου –ενός λόγου που δεν έχει ίσως μελετηθεί και εκτιμηθεί στη χώρα μας όσο δικαιολογεί η υψηλή ποιότητα του επιχειρήματος και η εξαιρετική λεπτότητα

¹⁷ Μυθιστορηματικός ήρωας του εμβληματικού για την εποχή της προσπάθειας για οικοδόμηση της σοβιετικής οικονομίας μυθιστορήματος του Νικολαΐ Οστρόφσκι *Πως δενότανε τ' ατσάλι* (πρώτη έκδοση στα ελληνικά, Αθήνα, 1952). Ο ηρωϊσμός του Κορτσάγιν συνίστατο στο ότι θυσιάσε τα πάντα για την οικονομική ανασυγκρότηση της (σοσιαλιστικής πάντως) χώρας του.

και πολιτική ευαισθησία της συνταγματικής σκέψης και της εκφοράς της, αλλά και το επί πάνω από μισό αιώνα αποτέλεσμά του.

Στάθηκα ιδιαίτερα στις παρεμβάσεις του Τολιάτι. Για όσους τυχόν δεν το γνωρίζουν, ο Παλμίρο Τολιάτι δεν ήταν «μόνο» ο Γραμματέας του μεγαλύτερου τότε κομμουνιστικού κόμματος της Ευρώπης (με εξαίρεση το σοβιετικό), αλλά και Γραμματέας της Κομμουνιστικής Διεθνούς στην εκρηκτική και αιματηρή δεκαετία του '30. Ανήκε στον στενότατο, τον προσωπικό κύκλο του Στάλιν και κατά τα σκοτεινά χρόνια της μεγαλύτερης του ακμής. Όποιος έχει και μικρή ακόμη γεύση της ιστορίας των γεγονότων της εποχής εκείνης μπορεί να συμπεράνει τα αναγκαία.

Ο Τολιάτι, αντιπρόεδρος της πρώτης μεταπολεμικής ιταλικής κυβέρνησης υπό την πρωθυπουργία του μεγάλου αντιπάλου του και ιδρυτή του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος της Ιταλίας Αλτσίντε Ντε Γκάσπερι, μίλησε αρκετές φορές στο συντακτικό σώμα που επεξεργαζόταν και τελικά ψήφισε το ιταλικό Σύνταγμα. Γνώριζε, με κάθε βεβαιότητα από πρώτο χέρι, ότι η χώρα του, για καιρό, για πολύ, για πάρα πολύν καιρό, θα παρέμενε γεωπολιτικά αναπόσπαστο κομμάτι της Δύσης, θεσμικά μία αστική δημοκρατία και κοινωνικά μια καπιταλιστική οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Θα ήταν δηλαδή ό,τι ακριβώς ο ίδιος και το πανίσχυρό κόμμα του δεν ήθελαν να είναι. Και όμως, ο συνταγματικός λόγος του, διακοσμημένος όσο χρειαζόταν με ιδεολογικά, κάποτε και οραματικά στοιχεία, δεν ήταν ο τυφλός καταγγελτικός λόγος της ελληνικής Αριστεράς. Την εποχή που θεμελιωνόταν η μεταπολεμική ιταλική δημοκρατία και κοινωνία, ο Τολιάτι δεν άφησε την τεράστια κοινωνική, οργανωτική και ηθική ισχύ της πολιτικής δύναμης της οποίας ηγείτο να τον παρασύρει σε τυχοδιωκτισμούς ούτε έτρεξε να χωθεί πίσω από μεγαλοπρεπείς φωνασκίες. Αντίθετα, συνέλαβε ότι η μεγάλη δύναμη που εκπροσωπούσε και καθοδηγούσε είχε και αυτή δικό της μερίδιο συμμετοχής στην δημιουργία της νέας (τότε) ιταλικής κοινωνίας και πολιτείας. Συνέλαβε ότι αν συμμετοχή της δύναμης αυτής στην συνταγματική κατασκευή του πολιτεύματος της χώρας του απέληγε απλώς σε μια αυτιστική καταγγελία του διαμορφωμένου πολιτεύματος, τότε η δύναμη αυτή θα είχε σπαταληθεί και ουσιαστικά χαθεί όχι μόνο για την αστική ιταλική δημοκρατία –ποιος νοιάζεται άλλωστε για μια τέτοια δημοκρατία;- αλλά και για την σοσιαλιστική δυναμική που ενυπάρχει και αναπτύσσεται μόνο όταν δημιουργεί κανείς τα μείζονα και γεγονότα κι όχι όταν παραπονιέται επειδή δημιουργούνται χωρίς αυτόν.

Ήταν μία στάση, νομίζω, βαθύτατα μαρξιστική με την πιο παραδοσιακή χρήση του όρου: ο Τολιάττι δεν αρκέσθηκε απλώς να παρακολουθεί κριτικώς φιλοσοφώντας μια διαμορφωνόμενη από άλλους κοινωνία της χώρας του. Επιχείρησε να μετάσχει στην διαμόρφωση της μεταφασιστικής Ιταλίας, με συνείδηση των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών ορίων της συμμετοχής του αυτής, αλλά και με συναίσθηση της υποχρέωσής του να εξαντλήσει τις δυνατότητές τους και να μην παγιδεύσει την πολιτική ύπαρξη των ιταλών κομμουνιστών σε μόνο το γεγονός της καταγγελίας ότι οι εχθροί είναι κακοί άνθρωποι.

Η κοινωνική και υλική δικαίωση των ελευθεριών και της δημοκρατίας ως μείζον πολιτικό και συνταγματικό αίτημα.

Σήμερα στην Ελλάδα μπορώ να αντιληφθώ ως πολιτικό και κοινωνικό υπόβαθρο για τα συνταγματικά αιτήματα της Αριστεράς μόνον την κοινωνική και υλική δικαίωση των ελευθεριών και της δημοκρατίας –του πολιτεύματος των φτωχών κατά τον Αριστοτέλη. Και ως κοινωνική και υλική δικαίωση των ελευθεριών και της δημοκρατίας εννοώ την απελευθέρωση, μέσω των ελευθεριών και της δημοκρατίας, του αναπτυξιακού και παραγωγικού δυναμικού της ελληνικής χώρας και κοινωνίας και την δίκαιη συμμετοχή όλων στην προσπάθεια και στο αποτέλεσμά της. Δεν χάνει τον εγγυητικό των ελευθεριών χαρακτήρα του το Σύνταγμά μας, αλλά, επίσης, δεν είναι μόνο θεμέλιο διεκδικήσεων ή εργαλείο πολιτικής τακτικής σήμερα. Είναι και το θεσμικό έδαφος για την δημιουργία της δικής μας κοινωνίας, τόσο της σημερινής όσο και εκείνης που ονειρευόμαστε –χωρίς καθόλου να είναι βέβαιο ότι βλέπουμε όλοι το ίδιο όνειρο. Το συνταγματικής τάξης αίτημα δημοκρατίας και ελευθεριών δεν μπορεί πλέον παρά να συνδυάζεται με την παράλληλη ανατροπή των πολιτικών και κοινωνικών τρόπων που συνέβαλαν στο να οδηγηθούμε όπου οδηγηθήκαμε.

Η μεγάλη σημασία των φαινομενικά μικρών θεσμικών τομών.

Η κρίση και οι εξελίξεις που δρομολόγησε καθιστούν μία συνταγματική αναθεώρηση αναγκαία. Ως προς τη μορφή νομίζω ότι πρέπει να είναι πάνω-κάτω όπως εκείνη του 1911: κρίσιμες, αλλά όχι πλήρεις ανατροπές στην συνταγματική κατασκευή του πολιτεύματός μας, συμπληρωνόμενες από ένα ευρύ φάσμα κατάλληλων νομοθετικών θεσμικών παρεμβάσεων. Ως προς το περιεχόμενο, θα ξεχώριζα –χωρίς να αποκλείω άλλες, αλλά και τονίζοντας την αξία που έχει η σημασία στα καίρια- τρεις βασικές κατευθύνσεις: την

απελευθέρωση της δημοκρατικής δυναμικής από τον φαύλο κύκλο κομματικής εκποίησης του κράτους και της χώρας έναντι υποσχέσεων παροχών, την αναδιοργάνωση βασικών λειτουργιών του κράτους, όπου θα ενέτασσα και τη σύνδεση της λειτουργίας των ελληνικών κανόνων δημοσιονομικού σχεδιασμού και διαχείρισης με τους αντίστοιχους διαμορφωνόμενους κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τον προσδιορισμό της εθνικής και πολιτικής μας ταυτότητας στον κόσμο των δεκαετιών που έρχονται.

Η απελευθέρωση της δημοκρατικής δυναμικής με την εξάλειψη, όσο είναι δυνατόν, των θεσμικών διόδων που επέτρεψαν την χάραξη και υλοποίησης πολιτικής με θεμέλιο την υπόσχεση κομματικής εκποίησης του κρατικού μηχανισμού και του αναπτυξιακού δυναμικού της χώρας έναντι παροχών ψήφων είναι, νομίζω, η μεγαλύτερη προτεραιότητα. Την θραύση του φαύλου δεσμού πελάτη-πάτρωνα και ψήφου – αντιπαροχής, την αντιλαμβάνομαι πάντως ως ενίσχυση και όχι αποδυνάμωση των θεσμών πολιτικής. Πρέπει, νομίζω, να απορριφθούν προτάσεις που συγχέουν την απαξίωση του πολιτικού προσωπικού με μία απαξία προς τους θεσμούς της δημοκρατικής πολιτικής. Προτάσεις που επιζητούν, π.χ. μείωση του αριθμού των βουλευτών ή ασυμβίβαστο ανάμεσα στην βουλευτική και την υπουργική ιδιότητα, ακόμη και αν δεν προέρχονται από μία υποχώρηση στον λαϊκισμό της συγκυρίας, παραπλανούν, συσκοτίζουν και δεν έχουν έδαφος. Αν με λιγότερους βουλευτές ή με λιγότερο αποφασιστικό ρόλο τους πάνε καλύτερα τα πράγματα, γιατί να μην πάνε ακόμη καλύτερα χωρίς κανέναν βουλευτή; Αν καλοί υπουργοί εκείνοι που δεν μετρούν και το πολιτικό κόστος, μήπως είναι περιττή ή και επιζήμια η πολιτική/κοινοβουλευτική ευθύνη της κυβέρνησης; Ή ακόμη και η στιγμή της καταβολής του δημοκρατικού αντιτίμου, δηλαδή οι εκλογές;

Μέτρα που θα κατέτειναν στην κατεύθυνση αυτή, ενδεικτικά, θα μπορούσε να είναι

- ένα πάγιο εκλογικό σύστημα που να προβλέπει σχετικά ισότιμη διαμόρφωση των εκλογικών περιφερειών και να επιτρέπει την έντιμη έκφραση των ρευμάτων της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και την δυνατότητα του κοινοβουλευτικά νομιμοποιημένου κυβερνητικού σχήματος να κυβερνά. Υπενθυμίζω, γιατί καμιά φορά λησμονείται, ότι η διακυβέρνηση της χώρας από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία που διαμορφώνεται με βάση το εκλογικό αποτέλεσμα είναι η

ουσιαστική και αποφασιστική συνέπεια του δημοκρατικού δικαιώματος που λέγεται «ψήφος».

- η ενίσχυση του ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας, π.χ. με την αρμοδιότητα να συγκαλεί την Κυβέρνηση σε έκτακτες περιπτώσεις ή να απευθύνεται στη βουλή, να προτείνει στη βουλή δημοψήφισμα, να ζητά από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο τον προληπτικό έλεγχο της συνταγματικότητας ψηφισμένων νομοσχεδίων πριν δημοσιευθούν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως κ.λπ., χωρίς όμως εμπλοκή του στην συγκρότηση, σύνθεση και αποφασιστική λειτουργία των άλλων κρατικών οργάνων.
- ο (κατά συνταγματική παραδοξότητα πλην πολιτικά αναγκαίος) περιορισμός του αριθμού των μελών της κυβέρνησης σε περίπου 25, δηλαδή η και με συνταγματική επιταγή αποσύνδεση του αριθμού των μελών της κυβέρνησης από την άτυπη αλλά πανίσχυρη πρακτική του σχηματισμού κυβέρνησης με βάση την εκπροσώπηση σε αυτήν του συνόλου των εκλογικών περιφερειών.
- η εισαγωγή θεσμικών μέτρων για την αποκατάσταση της γενικότερης αξιοπιστίας όλων των βασικών συνιστωσών του πολιτικού μας συστήματος. Μεταξύ αυτών είναι η επανεξέταση –αλλά όχι εξάλειψη- του ρόλου της βουλής στην ποινική δίωξη του πολιτικού προσωπικού
- η διασφάλιση μηχανισμών και διαδικασιών διαφάνειας των ΜΜΕ, κυρίως των ραδιοτηλεοπτικών. Η συμβολή των ΜΜΕ στην κρίση είναι όχι λιγότερο μοιραία από εκείνη των χειρότερων πλευρών της πολιτικής τάξης, τα ίδια όμως και τα κύρια πρωταγωνιστικά τους πρόσωπα και περσόνες εξακολουθούν να μένουν στο απυρόβλητο. Όμως ούτε ο φαύλος δεσμός πελάτη/ψηφοφόρου – πάτρωνα/πολιτικού ως μέθοδος σχεδιασμού και άσκησης της πολιτικής ούτε η διαπλοκή και διαφθορά ως γενικευμένα φαινόμενα είναι νοητά χωρίς την συμμετοχή των ΜΜΕ. Και όχι μόνον. Πέρα από μία σειρά επί μέρους μέτρων που αφορούν κυρίως την λειτουργία των τηλεοπτικών ΜΜΕ, η υποχρέωση για μία ετήσια δημόσια συζήτηση για την εν γένει οικονομική κατάσταση των εθνικής εμβέλειας τηλεοπτικών σταθμών και για τα περιουσιακά στοιχεία αυτών και των πρωταγωνιστικών στελεχών τους, όπως γίνεται με την ετήσια δημοσίευση του πόθεν έσχεσ των βουλευτών δεν θα είχε πολιτειακή σημασία;

Όσον αφορά την λειτουργικότητα της δημόσιας διοίκησης και την σύνδεση της χώρας με τις θεσμικές εξελίξεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενδεικτικά θα μπορούσαν να εξετασθούν

- η όποια δυνατή θεσμική ενίσχυση και αποκατάσταση της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος και η εισαγωγή (αν χρειασθεί και με κατάλληλες αναδιατυπώσεις των σχετικών συνταγματικών άρθρων) θεσμικών εμποδίων στον παραμορφωτικό εκφυλισμό των συνταγματικών ελευθεριών σε ασυδοσίες ατόμων ή αλληλοϋποβλεπομένων και αλληλοσυγκρουομένων συλλογικών υποκειμένων.
- η αναδιοργάνωση των κρατικών μηχανισμών με κριτήριο την ενίσχυση της πραγματικής ισχύος και της αποτελεσματικότητας του κράτους (η οποία προϋποθέτει τον αναπτυξιακό εξορθολογισμό της οικονομίας και την οικονομική βιωσιμότητα της εγγύησης των δημοσίων αγαθών και αποκλείει κάθε πλαδαρότητα). Σε αυτήν την προτεραιότητα εντάσσεται μία λειτουργικότερη διαμόρφωση του συστήματος απονομής δικαιοσύνης, καθώς και μέτρα ώστε η δημόσια ασφάλεια ως αγαθό που ιδιαίτερα στα λαϊκά στρώματα μόνον η δημόσια εξουσία μπορεί να εγγυηθεί.
- η σύνδεση των συνταγματικών διατάξεων με ουσιαστικούς στόχους –ιδίως σχετικά με την διαχείριση των δημοσίων οικονομικών μας και την ανάπτυξη του παραγωγικού δυναμικού της κοινωνίας μας - αλλά και με τους αντίστοιχους στόχους που εντάσσονται στις θεσμικές εξελίξεις ιδίως στην Ευρωζώνη. Η σύνδεση αυτή πάντως δεν εγγυάται την επίτευξη των συνταγματικά τιθέμενων στόχων, διευκολύνει όμως την επίτευξή τους, ή, τουλάχιστον, δυσχεραίνει την ματαίωσή τους.

Ο προσδιορισμός της συλλογικής μας ταυτότητας, εθνικής, πολιτικής και πολιτισμικής, στον κόσμο όπως εκτιμούμε ότι θα διαμορφωθεί στις δεκαετίες που έρχονται δεν έχει ίσως ευθεία σχέση με την οικονομική κρίση, έχει όμως στρατηγική σημασία για το μέλλον της πατρίδας μας. Συνεπάγεται ίσως ελάχιστες μεταβολές στο Σύνταγμα, ή και καμία, αλλά συνεπάγεται επίσης μία θεμελιώδη απόφαση σχετικά με το πώς θα οργανώσει η ελληνική κοινωνία το άνοιγμά της στην παγκοσμιοποίηση που μας καταπλημμυρίζει όχι μόνο από τα πάνω –από τις Βρυξέλλες, το Βερολίνο, την Ουάσινγκτον ή το Πεκίνο δηλαδή- αλλά πολύ πιο άμεσα από τα κάτω –από τα περίξ της πλατείας Ομονοίας δηλαδή ή τον Άγιο Παντελεήμονα.

Η μεγάλη δύναμη των πολλών μικρών πράξεων.

Η κύρια ισχύς του λόγου της Αριστεράς βρισκόταν στον οραματικό του χαρακτήρα: προέτασσε ένα ιδανικό κοινωνίας και ένα ιδεώδες ανθρώπινης ζωής μέσα στην ιδανική κοινωνία, όταν αυτή θα γινόταν πραγματικότητα. Προσφέραμε ένα πολύ ωραίο ταξίδι, αλλά, τουλάχιστον μετά το 1949, αποφεύγαμε κάθε Ιθάκη. Ειδικότερα στην χώρα μας, όσες φορές η Αριστερά συναντήθηκε με την άμεση προοπτική εξουσίας στην καλύτερη περίπτωση απέτυχε, στην χειρότερη παρέσυρε τον εαυτό της –τον εαυτό μας- και άλλους σε πολύ κακούς δρόμους.

Η κρίση απελευθερώνει ή και αποχαλινώνει δυνάμεις. Σήμερα, η προοδευτική δυναμική αυτή δεν είναι εκείνη της μεγάλης έκρηξης, αλλά η δυναμική των πολλών καίριων τομών. Αυτό κυρίως προσπάθησα να αναδείξω συνδέοντας τις γενικότερες παρατηρήσεις μου με ενδεικτικές επί μέρους προτάσεις. Το πόσο μεγάλη είναι μία φαινομενικά μικρή τομή το δείχνει το πόσο δύσκολο είναι να πραγματοποιηθεί αυτή η φαινομενικά μικρή τομή. Όσον αφορά την ειδικότερη πτυχή της αρχιτεκτονικής των συνταγματικών θεσμών –στην οποία και περιορίζεται το άρθρο μου αυτό- αν η Αριστερά στην Ελλάδα αποτύχει να οδηγήσει την αναδιοργάνωση των θεσμικών και πολιτικών λειτουργιών της πολιτείας μας σε οδούς που να απελευθερώνουν, με ισότιμο και δίκαιο τρόπο, το πολιτικό δυναμικό της δημοκρατίας και το αναπτυξιακό δυναμικό της κοινωνίας και να την συνδέουν ουσιαστικά με τον παγκόσμιο περίγυρό της (είτε στις ξένες μητροπόλεις βρίσκεται αυτός είτε στις υποβαθμισμένες γειτονιές και επαρχίες της χώρας μας), το καλύτερο που μπορεί να της συμβεί είναι να έχει παραιτηθεί από ένα σημαντικό τμήμα του δικαιολογητικού λόγου της συνέχισης της ύπαρξής της.